

מכון נסיעה
מדריך לימוד לפסח
התשע"א/2011

מצה : ענווה וחירות

כי אין לך בן חורין יותר מזה שהוא בטל לגמרי למקור החירות, ומרמזים ב"הא לחמא
עניא" שעתה אנו מבטלים עצמנו להשם יתברך עד שכל מה שלנו איננו שלנו כמו
שנאמר: "כי ממך הכול ומידך נתנו לך" ולכן אנו אומרים: "כל דכפין ייתי ויכל, כל
דצריך ייתי ויפסח."

- הגדה של שם משמואל עמוד מ"ג

הוכן על-ידי צר'לס הרמן, צבי הירשפלד ולאה סולומון

מכון נסיעה • www.nesiya.org • info@nesiya.org
טשרניחובסקי 33 • ת.ד. 10111 • ירושלים 91101 • 011-972-2-561-1996

מקורות לעיון ומחשבה

עצם הלחם

המצה נקרא לחם עוני... וזה כי העני שאין לו אלא עצמו ואין לו ממון רק עצמו וגופו, והמצה גם כן, כאשר אין בה רק עצם העיסה, שעצמות העיסה הוא המים והקמח וזהו עצמות עיסה וכזה הוא לחם עוני... ואולי יקשה לך, מה ענין העניות אל החירות, והלא שני הפכים החירות והעניות?! הלא דבר זה אין קשיא, כי העניות בעצמו הוראה על הגאולה, שאין ענין הגאולה רק שיוצא ואין לו שום צירוף אל זולתו, לא כמו העבד שאינו עומד בעצמו ויש לו צירוף אל זולתו הוא האדון, לכך הדבר שיש בו עשירות אינו עומד בעצמו רק יש לו צירוף אל קנינו ואין בזה גאולה, אבל הדבר שיש בו עניות ואין לו קנין רק עומד בעצמו שייך בו גאולה, כי אלו היה המצה שהיא לחם עוני מורה על בני אדם שהם בני חורין... אבל לחם עוני הזה הוא בא על עצם היציאה לחירות ועצם היציאה לחירות אינו כי אם בהסתלק ענין הצירוף וכאשר אין כאן הצטרפות אז נמצאת גאולה ולפיכך צוה לאכול לחם עוני שהוא המצה בליל היציאה בעבור שאין במצה רק עצם הלחם ולא יצטרף בו דבר מן שאור והוא כמו עני כדי שלא יהיה נמצא כלל שום צירוף בליבה שבו הגאולה ואז יקנו הגאולה שהוא סלוק הצירוף.

– מהר"ל מפראג,
ספר גבורות ה', פרק נא

שעור שבעיסה

ר' אלכסנדר בטר דמצלי אמר הכי רבון העולמים גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם.
– תלמוד ברכות יז ע"א

שאור שבעיסה - יצר הרע שבלבנו, המחמיצנו.
– רש"י על תלמוד ברכות יז ע"א

לחם הענווה

הא לחמא עניא – הנה המצה זכר לחירות, ומ"מ הוא לחם עוני ועיין במהר"ל, ויש לומר דהנה ישראל במצרים היו בטלים בעיני עצמם עד שלא האמינו בחיים, אך מצד אחד הי טוב שאח"כ כשנפתחה מלכות שמים שוב העבדות והביטול שהי להם לפרעה לקתוהו לעבודת הש"י, וא"כ אחר היציאה מורה זה על חירות, כי אין לך בן חורין יותר מזה שהוא בטל לגמרי למקור החירות. ומרמזין בהא לחמא עניא שעתה אנו מבטלים עצמנו להש"י, עד שכל מה שלנו איננו שלנו כמאח"כ "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (דברי הימים א כט: יד) וע"כ "כל דכפין" וכו' – הגדה של שם משמואל עמ' מג

שמות ומצה: עוני ושמחה

וְאָכְלוּ אֶת-הַבֶּצֶק, בְּלִילָה הַזֶּה: צְלִי-אֵשׁ וּמִצּוֹת, עַל-מִרְרִים יֹאכְלֶהוּ... וְכָכָה, תֹּאכְלוּ אֹתוֹ – מִתְּנִיכֶם חֲגִרִים, נְעִלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמִקְלָכֶם בְּיָדְכֶם; וְאָכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחֻזּוֹן, פֶּסַח הוּא לַיהוָה... וּשְׂמֵרְתֶם, אֶת-הַמִּצּוֹת, כִּי בְעֵצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, הוֹצֵאתִי אֶת-צְבֹאוֹתֵיכֶם מִמִּצְרַיִם; וּשְׂמֵרְתֶם אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה, לְדֹרֹתֵיכֶם--חֻקֵּת עוֹלָם... וַיֹּאפֹּה אֶת-הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי מִמִּצְרַיִם, עֲגֹת מִצּוֹת--כִּי לֹא חֻמֵץ: כִּי-גִרְשׁוֹ מִמִּצְרַיִם, וְלֹא יָכֹלוּ לְהִתְמַהֵמֵה, וְגַם-צִדָּה, לֹא-עָשׂוּ לָהֶם.

– שמות יב: ח, יא, יז, לט

לֹא-תֹאכַל עֲלֵיו חֻמֵץ, שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל-עֲלֵיו מִצּוֹת לֶחֶם עֲנִי: כִּי בְּחֻזּוֹן, יִצְאֶת מִמִּצְרַיִם--לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת-יּוֹם צֵאתְךָ מִמִּצְרַיִם, כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ.

– דברים יז: ג

מטוב למצוין: תערובת פרדוקסאלית של ענווה וכוח רצון

[מנהיג גדול] הוא זה שישכיל לבנות גדולה שתשרוד לאורך זמן, באמצעות אותה תערובת פרדוקסלית של ענווה אישית וכוח רצון מקצועי... [מנהיגים גדולים] הם התגלמות הדואליות: צנועים ועקשנים, ענווים וחסרי פחד... [הם] רוצים לראות את החברה מצליחה אפילו יותר בדור הבא, והם מרגישים בנוח עם הרעיון שרוב האנשים כלל לא ידעו כי שורשי ההצלחה הזו טמונים במאמציהם שלהם... אלה שעבדו עם, או כתבו על מנהיגי "מטוב למצוין", השתמשו לעיתים קרובות במילים שקט, צנוע, עניו, מאופק, ביישן, אדיב, מתון, מצניע את עצמו... וכדומה... [הם] מעולם לא ביקשו להיות גיבורים גדולים מהחיים. הם מעולם לא שאפו שיסגדו להם או יהפכו אותם לסמל או מושא הערצה בלתי מושג. הם היו אנשים רגילים לכאורה שהגיעו בשקט לתוצאות בלתי רגילות.

– גיים קולינס, גלגל התנופה: מטוב למצוין

הפירוש של "נסיעה"

מדוע תופסת המצה מקום כה מרכזי בחגיגת הפסח? במהלך הסדר אנו מגביהים ומנמיכים אותה, בוצעים אותה לשניים, מכסים ומגלים את המצה שוב ושוב. מה יכולה המצה ללמד אותנו?

כאשר אנו מגביהים את המצה בתחילת הסדר, היא נקראת לחמא עניא, ביטוי בארמית שמשמעו בעברית לחם עוני, ונהוג לפרש אותו גם כלחם סבלותינו. מקובל לחשוב שהכוונה במונח לחם עוני היא למזון שאכלו יום יום ישראל כעבדים במצרים. אולם הגרסה המלאה טוענת כי ייתכן והמילה עוני אינה מכוונת לסבל העבדות, כי אם לחוויה המשלבת בתוכה הן מצוקה והן שמחה: "...תֹּאכַל-עֲלֵיו מִצֹּת לֶחֶם עֲנִי: כִּי בְחַפְזוֹן, יִצְאָתָּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם--לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת-יוֹם יִצְאֹתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ". (דברים ט"ז: ג)

המהר"ל, פרשן מהמאה ה-16, פירש לחם עוני כלחם עני כיוון שיש בו רק את המרכיבים החיוניים והוא נטול קישוטים. הוא רוצה שנראה במצה כלי רוחני, היכולת שלנו להשתחרר מהתקשורות. עבור המהר"ל, המצה מלמדת כי מהות היציאה לחרות היא לא אחרת מאשר שחרור מכל התקשורות. וכאשר אין התקשורות, הגאולה נוכחת: "...לחם עוני הזה הוא בא על עצם היציאה לחירות ועצם היציאה לחירות אינו כי אם בהסתלק ענין הצירוף שלא יהיה נמצא הצטרפות כלל..." (מהר"ל, ספר גבורות השם, פרק נ"א)

בני ישראל מצווים לאכול את המצה "בְּעֶרְבֵךְ: כָּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ, מוֹעֵד יִצְאֹתְךָ מֵמִצְרַיִם", כיוון שבאותו רגע עליהם להיות בצורתם הטבעית, הבסיסית והמהותית ביותר. היכולת להיות ללא התקשורות לכל דבר שהוא היא חיונית להשגת החירות והגאולה.

אם ניקח את דברי המהר"ל כלשונם, ניתן להניח כי לאדם עני קל יותר מטבעו לחוות חירות ולקחת חלק בגאולה מלאדם אחר שבורך ברווחה חומרית. ייתכן וכוונתו של המהר"ל היא שעל מנת לחוות את עצמנו ללא התקשורות, עלינו לשאוף לראות בעצמנו אנשים עניים, ללא רכוש. אולם כיצד נוכל לעשות את השינוי הזה בחיינו הפרטיים?

המילה עוני בעברית באה מאותו שורש של המילה ענווה. ניתן להבין, אם כן, את המונח "לחם עוני" גם כ"לחם הענווה". המלומד החסידי מתחילת המאה העשרים ה"שם משמואל" טוען כי יש להבין לחם עוני כמייצג את הצורך בביטול, כלומר ענווה וביטול עצמי בפני האל, אשר מובילה לנדיבות. על פי ה"שם משמואל", כאשר אנו מכריזים בסדר "הא לחמא עניא – זהו לחם עוני", אנו מבטלים את עצמנו "עד שכל מה ששלנו אינו שלנו". הדבר הבא שאנו אומרים, מוסיף ה"שם משמואל", הוא "כל דכפין יתיי ויכול", כלומר כל מי שרעב ייגש ויאכל. באמצעות ביטול עצמי באה הנדיבות.

המסע שלנו מעבדות לחרות לא אמור להביא אותנו לרגשות של יהירות ותחושת זכות, למרות שבקלות עשויים רגשות אלה להתעורר, אלא אל הרגשות ההפוכים להם: רגשות של ענווה ותחושת שרות. בפסח אנו מאמצים אל ליבנו את כל הבסיסי והמהותי, את אותה מצה, שבתוכנו ודוחים את החמץ המנופח. המצה היא תמצית המזון היהודי לנשמה כיוון שהיא מזכירה לנו לצמצם את עצמנו ובאותה עת לפעול מתוך תחושת מטרה נעלה ומתוך תחושת חירות. כאשר אנחנו מנופחים ומלאים בעצמנו אנחנו מחמיצים הזדמנויות לקחת חלק בפרויקט הגדול יותר.

כאשר אנחנו נוהגים בענווה אנחנו יוצרים הזדמנויות עצומות. ראשית, זה משחרר אותנו מהמרדף האינסופי להוכיח את ערכנו ולחפש אישור תמידי או כבוד. אנחנו יכולים להעריך את עצמנו וזה את זה פשוט כפי שאנחנו. שנית, ההכרה במגבלותינו משחררת אותנו ומאפשרת לנו לנסות לעשות שינוי, לאט ובהתמדה. ולבסוף, כשאנחנו מצניעים את עצמנו אנחנו למעשה מפנים מקום לרעיונות אחרים ואנשים אחרים ומאפשרים להם להיות חשובים יותר מאיתנו.

זה נשמע אולי פרדוקסאלי שענווה אמיתית מאפשרת לנו לפעול, להתמיד ולהגיע להישגים גדולים, אולם האמת הבסיסית הזו באה לידי ביטוי לא רק ברוחניות היהודית, כי אם גם בפסיכולוגיה ארגונית. בספרו "גלגל התנופה: מטוב למצוין" טוען גיים קולינס כי מנהיגים גדולים הם "תערובת פרדוקסאלית של ענווה אישית וכוח רצון מקצועי... [הם] צנועים ועקשנים, ענווים וחסרי פחד..." הפרדוקס נעלם ברגע שאנחנו מבינים כי ענווה אינה זהה לחוסר בטחון עצמי. אנחנו יכולים להכיר במגבלותינו הבסיסיות ועדיין להעריך את הפוטנציאל שלנו לחולל שינויים כבירים.

כאשר אנו מכסים ומגלים את המצה במהלך הסדר, אולי האתגר שניצב בפנינו הוא לא לראות עוד את המצה כלחם סבל אלא כהזנה רוחנית של הצורך שלנו בענווה. כאשר אנחנו מחזקים את תחושת הענווה שלנו, אנו מחזקים את המחויבות שלנו ואת היכולת שלנו להשתמש בחירות על מנת לשרת תכלית כלשהי שהיא גדולה יותר ורחבה יותר מחיינו שלנו.

הערה:

המשמעות בעברית של המילים *מצה* ו*חמץ* מחזקת את הפרשנות של המצה כמייצגת אתגר רוחני חיובי עבור האופן בו אנו רואים את עצמנו. המילה *מצה* מציינת משהו בסיסי, משהו שצומצם עד לכדי המהות שלו, התמצית שלו. שם העצם *תמצית* (שגם הוא מזכיר את המובן החיובי של רעיון ה*צמצום*, כמו בבישול), בא מאותו שורש של המילה *מצה*. הפועל *למצות* משמעו להפיק את המרב ממהו, לנצל אותו עד תומו. משמעות המילה *חמץ* לעומת זאת היא *להחמיץ* או *להתסיס*. בשיח המודרני הפועל *להחמיץ* משמעו לפספס הזדמנות.

שאלות אפשריות לדיון בליל הסדר

1. אילו התקשרויות מונעות ממך להרגיש חופשי?
2. האם לדעתך אנשים יכולים לגרום לעצמם להיות ענווים יותר? מה ההבדל בין ענווה אמיתית למזויפת? כיצד יכולים אנשים להיות ענווים יותר?
3. האם יש בעולם תכלית או מטרה גדולה יותר שהיית רוצה לפעול למענה? האם יש לך חירות לפעול למען המטרה הזאת? מהן המגבלות העשויות למנוע ממך לפעול?
4. חשוב על מצב או מערכת יחסים בחיך שאליהם היית רוצה לגשת עם מידה גדולה יותר של ענווה. כיצד עשויה תחושה חזקה יותר של ענווה להגדיל את תחושת החופש שלך ותחושת המסוגלות שלך לפעול למען הגשמת המטרות שלך?